

ESAD EFENDİ’NİN ŞEYHÜLİSLÂM FEYZULLAH EFENDİ’YE FARŞÇA BİR METHİYESİ

Veyis DEĞİRMENÇAY*

Öz: Türkçe, Arapça ve Farsça eserler kaleme almış ve felsefi ilimlerde âlim bir zat olan Yanyalı Mehmed Esad Hoca, dönemin seçkin müderrislerinden ve üç dilde şiirleri olan, özellikle kasideleriyle meşhur şair ve yazarlardan biridir. Esad Efendi, Osmanlı Şeyhülislâmı Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi’ye 82 beyitlik Farsça bir methiye kaleme almıştır. Söz konusu manzume Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü’nde kayıtlı bir yazmada bulunmaktadır. Bu çalışmada yazma halinde olan manzume tenkitli metni yapılarak Türkçeye çevrilmiş ve kısaca anlatılmıştır. Ayrıca hem Feyzullah Efendi’nin hayatı hem de Esad Efendi’nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Esad Efendi, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Farsça Şiirler, Methiye.

ASAD AFANDI’S PERSIAN PRAISE POEM TO SHEIKH UL- ISLAM FAIZOLLAH AFANDI

Abstract: In his period, Mehmed Asad Hodja is a poet, an author and one of the famous lecturers on philosophy and his literary works are written in Turkish, Arabic and Persian. He had his reputation, especially with his qasidahs. Asad Afandi has written a 82 couplets of praise to the Ottoman Sheikh ul-Islam Faizollah Afandi. Aforementioned poem is kept as a manuscript registered in the Library of Solaimaniya, Asad Afandi Section and in this work this manuscript is translated into Turkish, examined with a written critique and interpreted shortly. Additionally, a brief information about both Faizollah Afandi and Asad Afandi’s life is given.

Keywords: Asad Afandi, Sheikh ul-Islam Faizollah Afandi, Persian Poems, Praise.

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü.
(veyis0065@hotmail.com)

GİRİŞ

Osmanlı döneminde ilmiye sınıfına mensup olup müderrislik ve kadılık gibi çeşitli görevlerde bulunmuş; Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmış, çeşitli konularda mensur eserler de kaleme almış birçok şair ve yazar vardır. Bunlar; eserler kaleme alıp şiirler yazmakla birlikte, bazen devrin önemli şahsiyetlerine methiyeler de söylemişlerdir. Bu şahsiyetlerden biri de Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri olan, müderris, musahhah, molla, şair ve yazar Esad Efendi'dir. Esad Efendi, çağdaşı Erzurumlu Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'ye methiye olarak Farsça 82 beyitlik bir kaside yazmıştır. Müderris, muhaddis, aynı zamanda iyi bir hattat ve şair de olan Seyyid Feyzullah Efendi, özellikle II. Mustafa devrinde Şeyhülislâmlık görevi dışında, devlet idaresinde, memur atamalarında ve görevden uzaklaştırmalarda son derece etkili olmuş; bu bağlamda kendisine methiyeler kaleme alınmış; ancak sultan üzerindeki nüfuzunu haddinden fazla kötüye kullanması neticesinde birçok kişinin tepkisini toplamış ve sonunda feci bir akibete düşer olmuş çok yönlü bir devlet adamıdır.

Feyzullah Efendi

1048'de (1639) Erzurum'da doğmuştur. Adı Mehmed'dir. Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'nin oğludur. Erzurum'da öğrenim gördükten sonra, 1075'de (1664) İstanbul'a, oradan da Edirne'ye gitmiştir. Şehzade (II.) Mustafa'ya hocalık yapmış; Haydarpaşa, Üsküdar Mihrimah Sultan, Sahn-ı Semân ve Ayasofya medreselerinde müderrislik görevinde bulunmuş; İstanbul kadılığı pâyesiyle Sultan Ahmed Medresesi'ne; Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Şehzade (III.) Ahmed'in hocalığına getirilmiş; daha sonra nakîbüleşraf, ardından şeyhülislâm olmuştur. On yedi gün sonra azledilerek Erzurum'a gönderilmiş; yedi yıl sonra tekrar şeyhülislâmlığa atanmış ve sekiz yıl bu makamda kalmıştır. 1115'de (1703) Edirne'de katledilmiş ve naaşı Abdülkerim Mektebi avlusuna defnedilmiştir.

Feyzullah Efendi müderris, muhaddis, aynı zamanda iyi bir hattat ve şairdir. Arapça ve Farsça şiirleriyle kaleme aldığı birçok eseri vardır: *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Nesâyihu'l-mülûk*, *Kitâbü'l-ekzâr*, *Mecmû'a-i Hikâyât*, *Letâifnâme*, *Riyâzü'r-rahme*, *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*, *İsâmüddin İsferyâni'nin Hâşiye 'alâ Cüz'i'n-Nebe'sine Hâşiye*, *Halhalî'nin Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâid'ine Ta'likat* ve *İbnü'l-Hatîb el-Amâsi'nin Ravzu'l-ahyâr'ının Türkçe çevirisi*.¹

¹ Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 527-528; Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara 2005, s. 181.

Esad Efendi

Mehmed Esad Hoca b. Ali Efendi b. Yanyalı Osman Efendi. Rumeli’de bulunan Yanya şehrinde dir. Yanya’da Şehirlizâde İbrahim b. Fazlullah Efendi, Yanya müftüleri Mehmed Efendi, İbrahim Efendi; ayrıca Seyyid Mustafa Efendi, Tatar Abdülhalim Efendi, Münecimbaşı Mehmed Efendi, Tekfürdağı müftüsü ve Molla Mincel Efendi’den ders okumuş ve iyi bir öğrenim görmüştür. Bazı kişilerin çocuklarına hocalık yaptığı için Esad Hâce/Hoca diye tanınmıştır. Esad Efendi, 1098 yılı Safer ayında (Aralık 1686) İstanbul’a gelmiştir. 1102 (1690) tarihinde veziriazam Koca Ali Paşa’ya yazdığı bir kasideyle Paşa’nın övgüsüne mazhar olmuş ve bu sayede ona mülazım olmuştur. Aynı tarihte Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi’ye mülazım olmuş ve Cemaziyelâhir 1111’de (Kasım 1699) Seyyid Feyzullah Efendi tarafından yapılan imtihanında başarılı olup ibtidâ-i haric ile Dâruhadîs-i Süleyman Ağa Medresesi’nde müderris olarak göreve başlamıştır. Bundan sonra sırasıyla Defterdar Yahya Efendi, Eyyühüm, Ferhat Paşa, Fatıma Sultan, Sahn-ı Seman, Edirnekapı Mihrümah, Murat Paşa-yı Atika ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1138’de (1725) Galata mollası olmuş; aynı yıl yeni kurulan Dâru’t-tibââtî’l-âmire musahhihliğine atanmıştır. Nakşibendî tarikatına müntesiptir. 1144’de (1731) vefat etmiştir. Edirnekapı haricinde Emir Buhari Tekkesi yakınındaki kabristanda medfundur. Vefat tarihi *Sicill-i Osmanî*’de 1142 (1729), *Osmanlı Müellifleri*’nde 1143 (1730) ve *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’nde 1144 (1731) olarak kaydedilmiştir. Dinî ve felsefî ilimlerde söz sahibi; Türkçe, Arapça ve Farsça birçok eseri olan, Latince ve Rumca da bilen Esad Efendi bu dillerde konuşmaya, yazmaya ve tercümeyle müktedir bir âlimdir. Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı şiirleri, özellikle kasideleri meşhurdur. *Tercüme-i Şifâ-yı İbn-i Sînâ*, *Şerhu Hikmeti’l-işrâkıyye*, *Tercüme-i Matâlî’u’l-envâr*, *Tercüme-i Kütüb-i Semâviyye (?) Fî Hikmetin Tabî’iyyetin*, *Tercüme-i Şerhu’l-Envâr fî’l-mantık*, *Tercüme-i Kütüb-i Semâniyye li-Hakîm Aristo*, *Hâşiye-i İsbât-ı Vâcib*, *Risâle-i Lâhûtiyye* gibi birçok eseri yanında şiirlerinden oluşan mürettep *Divan*’ı vardır. Ayrıca Şahidî’nin eseri *Lisân-ı Rûmî*’yi Türkçeye tercüme etmiştir. Türkçe birkaç beyti:²

² Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 86-87; Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, s. 172-174; Erdem, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ’sı*, *İnceleme-Tenkilî Metin-İndeks-Sözlük*, Ankara 1994, s. 9; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, I, 332; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333 h., I, 234-235; Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara 2001, I, 35-36 (127); Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endüz’u*, *İnceleme-Metin*, Burdur 2001, s. 36-38; İpekten, Haluk, v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 116.

*Huld-i berîn yârsız dâm-ı belâdır bana
 Çeşme-i Kevser dahi ayn-ı cefâdır bana
 Sanma ki leb-teşne-i bâdiye-i hayretim
 Âble-i pâ-yi dil câm-ı safâdır bana
 Şâh-ı kühensâl-i ekdâr u gamun hemçü nây
 Kâhiş-i eczâ-yı dil neşv ü nemâdır bana*

*Mahv etdi âlemi dehenin bî-nişân eden
 Kılmış helâk halkı lebin mahz-ı cân eden
 Mürğ-i dili nişângeh-i sehm-i gam eyledi
 Müjgân u ebruvânını tîr ü kemân eden
 Ayyâr-ı aklım eyledi mahbûs-ı çâh-ı gam
 Hüsn-i bedî' ile anı sâhib-kırân eden*

Esad Efendi'nin Feyzullah Efendi'ye Methiyesi

Esad Efendi'nin Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'ye yazdığı Farşça methiyesi 82 beyitlik bir kaside olup müctes-i müsemmen-i mahbûn-i aslem-i arûz ve maksûr-i zarb yani mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilât vezninde kaleme alınmıştır. Kaside, dil, şekil ve ahenk bakımından son derece güzel ve akıcı bir şiirdir.

Esad Efendi, methiyesine geçmeden önce kasidenin teşbib bölümünde kendisinden bahseder ve felekten şikâyet eder. Felek, onun gönlünü kederler işkenesine sürüklemiş, gam dağı altı yönden hisar gibi kuşatmış ve öyle sıkıştırmıştır ki sıkacaklar bile böyle sıkmamıştır bir şeyi. Felek bir kez olsun ihsan edip kabul edecek olsa, vefaya karşılık ona iki yüz bin belâ verir; geceleyin topladığı olayları sabahleyin onun beden hanesine saçar. Feleğin cömert sakisinden bir yudum istese, kadehini helâhil zehriyle doldurur.

Esad Efendi, bir güzele benzettiği arzusunun cemâlini hiç görmediğini söyler; çünkü bu gaddar dünya aynasını ters tutmuştur ona. O, kader yayının hedefi olmuştur; zulüm okları yağmur gibi yağmaktadır. Sağlığı için bir şurup lazım olsa, zamane doktoru içmesi için yılan zehri verir ona.

Esad Efendi, “Yoksa benim talih gelinim beyaz saçlı olarak mı doğdu ki utancından hiç çıkarmaz örtüsünü yüzünden!” diyerek talihsizliğini dile getirir.

Onun kötü bahtı öyle uyumuştur ki onu kıyamet suru bile uyandıramaz. O, talihsizliğinden dolayı karıncanın ayağındaki damardan daha güçsüz, daha zayıf olmuştur. Başkaları neşe bahçesinden gül toplarken, onun nasibi keder dikenliğinden diken toplamak olmuştur. Başkaları murat atında dolaşıp gezerken, o çocuk gibi kamıştan elem atına binmiştir. Zühal onun yıldızına yakın olduğu için uğursuz olmuş; felek de onun eğri gidişinden dolayı eğilmiştir. Bahtı, âcizlik feleğinin üstünde döner hep. Mihnet dairesi etrafını çevirmiştir. Onun ümit bahçesinin ağacı meyve vermemiştir. İçi, hasret ateşinden çınar gibi yanmıştır. Esad Efendi, muradına erememiştir; kismetini hep gamdır, nasibi de Huma gibi kemiktir. Baht ülkesinin ne kapısında ne duvarında bir izi bile yoktur. Ne yazık ki o uzun emel gibi başı ve sonu olmayan denizdeki girdapta gark olmuştur. Maksat için eğer yolda bir adım atacak olsa, iki ayağı tahtaya girmiş çivi gibi toprağa saplanır kalır. Halkın murat şehrine gittiği yolda gidecek olsa, yol dağ yolu gibi olur. O, dert köşesinde kalmış; hiç kimse hâlini sormamıştır. Onun işi bu gülşende hep feryat figan olmuştur; onun gönlünü bülbülün gözyaşıyla yoğurmuşlardır.

Esad Efendi'yi küçük büyük herkesin velinimetinin şefkatli bakışından başka hiç kimse feleğin zulmünden kurtaramaz. Bu velinimet, bu dünyanın hayatı, irfan âleminin ruhu; izan göğünün güneşi, iyilerin özü; Mustafa sülalesinin evladı, peygamberin şerefli soyu, seçkin Muhammed ailesinin seçkini, cömertlik mülkünün sultanı, nimetler âleminin sahibi, melek huylu, melek yaradılışlı, âdil Tanrı'nın feyzi, fetva ülkesinin şahı, fazilet ve takva sığınağı, ülkeler padişahının hocası, eşsiz Feyzullah Efendi'dir.

Kâinat ruhla ayakta duran beden gibi Feyzullah Efendi'nin zatıyla ayakta durmaktadır. Onun hükmü dünya sarayının mimarıdır. Yeryüzü onun dağ gibi olan vakarıyla sakindir; gökyüzü onun kutlu eşliğini öpmek için döner. Felek, atlas üzerinde gökkuşağından kemer bağlamış, onun eşliğinde ay gibi hizmetkârlık eder. Eğer güneşin ekvator çizgisine gitmesini emretse, yaz ve bahar mevsimlerinde gece ve gündüz eşit olur. Onun görkeminin yanında dokuzuncu felek bir damladır; onun zeka güneşinin yanında güneş bukalemun gibidir. Onun saadet kapısı Kisrâ'nın secde makamı; onun görkemli eşigi makam ve vakar sahiplerinin öptüğü yerdir. Onun cömertlik işareti gönül derdinin şifasıdır. Onun bakışının inayeti zayıf ve güçsüz canın kurtuluşudur. Onun güzel huyunun hoş kukulu tatlı esintisi külhana doğru esecek olsa, külhan bir anda gül bahçesine döner. Onun şefkatli bakışı feyzini bahşedecek olsa, körün gözüne sürme cilası çeker; kör görmeye başlar. Dünya onun kemâl güneşinin ışığıyla aydınlanmıştır. Nehirler onun deniz gibi olan ilimlerinin feyzinden dolup taşmıştır. Onun yeri, aklî ve naklî ilim denizlerinin bitiştigi yerdir; onun ilmüne büyük deniz denilse de-

ğer. Güneş, Tâvir yıldızı gibi sürekli uça, dolaşıp dursa, onun fazilet kürsüsünün ayağına erişemez. Onun ilmi sonsuzdur; burhan-ı süllemî gibi sonunun nereye vardığı belli değil. Kimse onun faziletinin ve olgunluğunun aslına eremez. Onun sonsuz bilgisi akl-ı küldendir. O, fakihlerin meselelerini huzur ilmiyle bilir; kitaplara tekrar bakmasına hacet yoktur. Dört mezhebe göre, eğer şariat hükmü talep etseler, bütün görüşleri açıklayabilir. Onun bilgisi felek-i heyetin tamamlayıcısıdır. Fazilet medarı onun kemâl okuyla döner. Gerek Ebû Ali (Sînâ) ve Aristo, gerekse Fahr-i Râzî ve Behmenyâr, bütün dünya bilgeleri onun huzurunda lal gibidir. Bilge Ebû Ali eğer ondan hudûs delilini işitseydi, utançından kıdem hükmünü inkâr ederdi. Onun dakik düşüncelerden oluşan kitabını Ebû Ali görseydi, utançından kendi kitaplarını yakardı. Onun bilgisinin yanında Ebû Ali cahildir; onun faziletinin yanında Nasîruddin-i Tûsî'yi kim anar, kim sayar ki? Eğer İmam Fahr-i Râzî onun fazilet dershanesinde bulunsaydı, kendi ilmiyle övünmezdi. Eğer Meydânî bir kez soru soracak olsaydı ona, varlık âlemi onun gözünde dar bir kuyu gibi olur, daralır. İnsanları onun emrinin altına almak için kılıca hacet yok; çünkü bütün âlem, bütün ülke onun fetvasına boyun eğmektedir. Doğruyu ve yanlış ayırmak için ilk terazi şekli gibi ölçü olmuştur onun düşüncesi.

Esad Efendi, memduhu Feyzullah Efendi'yi bu şekilde üstün vasıflarla son derece övdükten sonra yine övgü dolu sözlerle ona hitap eder: “Ey cömert, ey bilgiler yetiştiren, ey felek gibi yüce ve ey eşiğinin toprağı gözlerin sürmesi olan! Sen, yaşlı feleğin büyükler zümresinde bu olgunlukta ve fazilette kendisi gibi bir kimse görmediği, Molla Sadrâ'nın ve Celâlüddin-i Devvânî'nin fazilet mektebinde sille yiyen iki çocuk gibi kaldıkırı zamanın eşsiz neferisin. Lütfunun mazharı bütün ileri gelenler, bütün ünlüler olan sensin. Hizmetçi kulları hürler olan sensin. Eşiğinde âlemlerin rızıkları taksim edilen sensin. Küçük ve büyük herkes senin lütfunla arzusuna ulaşır. Sen, cömertlikler göğünün güneşisin; gök ve yer senin kereminin ışığıyla doludur. Gerek emir, kadı ve bekçi, gerekse sarhoş ve ayık, bütün dünya senin kararına ve fetvana muhtaçtır. Fazilet ve hüner metayı senin devrinde revaç bulmuş; bütün iyi kimseler senin devrinde muhterem olmuştur. Birer birer bütün âlimlere, herkesin bilgisine göre, çok insanlarda bulundun çok.”

Esad Efendi, bu şekilde övgü dolu sözlerle memduhuyla konuştuktan sonra, “Nerede senin makamının yüceliği nerede benim methim? Nerede Huma'nın gezip dolaşması nerede sığırcığin uçması?” diyerek Feyzullah Efendi'nin makamının yüceliği karşısında methinin bir değeri olmadığı söyler; ancak hemen arkasından *Özellikle benim tabiatımın güzel nazmı, gelin gibi olan şiir ve beyan boynunda gerdanlıktır* diyerek şiirini ve kendisini övmeye başlar. Dakik mizacı-

nın kılı kırk yarararcasına bir noktadan sayısız nükteler ortaya koyduğunu; düşüncesinin amber gibi latif olup Tîybi'nin ve Attar'ın elindeki hoş koku olduğunu; Câmî'nin, şarap gibi etkili görüşüyle mest olduğunu; *Matlau'l-envâr* sahibi Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin feyzinden ışık aldığını; Hayâlî'nin hayali karşısında hayal olacağını; ince düşüncesinin *Zübdetü'l-efkâr* olduğunu; Celâlüddin-i Devvânî gibi olan zekası ilim bahsinden söz etse, bütün âlimlerin yer gibi kulak kesileceğini; Aristo gibi olan görüşleri konusu edilse, eski filozofların onun karşısında çaresiz kalacaklarını; Mühendis gibi olan görüşünün Öklid'i utandırdığını; bilgide, âlemde ve bütün ülkelerde bir benzerinin olmadığını; bu anlamda övünmesinin uygun olacağını söyler.

Esad Efendi, şiirini ve kendisini över; ancak bunun kendisine bir faydasının olmadığını; gönlünün sürekli feleğin kılıç yarasıyla kanlı, sinesinin ise yaralı olduğunu söyler. O, alçaklık toprağına öyle düşmüştür ki başını bazen taşlara vuruyorlar bazen duvara. Esad Efendi'yi bu durumdan kurtaracak bir kişi vardır. O da memduhu Feyzullah Efendi'dir. Eğer Feyzullah Efendi ona ihsan gözüyle bir baksa, dertten kurtulacaktır. Çünkü dünyanın velinimetidir; onun ayağının toprağına âciz Esad meramını arzederse, değer; çünkü Feyzullah Efendi, hikmet, felsefe, edebiyat, mantık ve kelâm-ı kibardan dersler vermiş ve vermektir. Esad Efendi, Feyzullah Efendi'den huzurunda imtihan olup ders okuması için kendisine izin vermesini ister. Eğer lütfedip kendisini kabul ederse, mutlu ve mesut olacak; kahredip huzurundan kovarsa, zelil ve hakir olacaktır.

Artık söz uzamıştır; Esad Efendi'nin samimî olarak ellerini kaldırıp memduhu Feyzullah Efendi için Allah'a dua etmesinin zamanı gelmiştir: *Dokuz kubbeli felek döndüğü sürece ve onda güneş ve ay döndükleri sürece, senin devletin seması dünyayı kuşatsın; onda dolunay ve parlak güneş hep dönüp dursun.*

Manzumenin Türkçe Çevirisi

Kaside³

Felek gönlümü kederler işkencesine sürükledi. Gam dağı altı yönümü hisar suru gibi kuşattı.

Beni sıkıntı kısıracında öyle sıkıştırdı ki sıkacaklar bile böyle sıkmamıştır bir şeyi.

³ *Mecmûatü Medâih-i Şeyhülislâm Feyzullah Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2843, vr. 95a-97a.

Eğer onun cömertliği bir ihsanda bulunursa bana, vefaya karşılık iki yüz bin belâ verir (bana).

Geceleyn topladığı olayları sabahleyin beden haneme, vücuduma saçar büsbütün.

Eğer onun cömert sakisinden bir yudum istesem, kadehimi helâhil⁴ zehriyle doldurur.

Arzumun güzel cemâlini hiç görmedim; bu gaddar (dünya), aynasını ters tuttu bana.

Meğer kader yayının hedefi olmuşum; zulüm okları yağmur gibi yağıyor üstüme.

Sağlığım için bir şurup istesem, zamane doktoru yılan zehrini yemek olarak verir.

(Yoksa) benim talih gelinim beyaz saçlı (olarak mı) doğdu ki utancından örtüsünü çıkarmaz yüzünden!

Benim kötü bahtım öyle uykuya yatmış ki (onu) kıyamet suru bile uyandırmıyor.

Talihim kimsenin harmanından bir şey toplamadan, karıncanın ayağındaki damardan daha güçsüz, daha zayıf oldu.

Başkaları neşe bahçesinden gül toplarken, benim nasibim keder dikenliğinden diken toplar.

Başkaları murat atında dolaşıp gezerken, (ben) çocuk gibi kamıştan elem atına binmekteyim.

Benim yıldızına yakın olduğu için uğursuz olmuştur zühal; onun eğri gidişinden dolayı eğri büğrü olmuştur felek.

(Bahtım) daima âcizlik feleğinin üstünde döner; mihnet dairesi onun etrafını çevirmiştir.

Ümit bahçemin ağacı meyve vermedi. Benim içim, hasret ateşinden çınar gibi yandı.

Emel cevherim murat sureti görmedi. Bedenimin gam kısmetim sayısız oldu.

⁴ Helâhil: Hiçbir ilacın tesir etmediği, içildiği an hemen öldüren bir zehir; öldürücü zehir; boğan otu; öldürücü zehiri bulunan hayali bir canlı.

Benim nasibim Huma gibi kemik oldu ancak. Baht ülkesinin kapısında ve duvarında eserim yok.

Ne yazık ki uzun emel gibi başı ve sonu olmayan denizdeki girdapta boğulmuşum.

Maksat için yolda bir adım atacak olsam, iki ayağım tahtaya girmiş çivi gibi toprağa saplanır kalır.

Ben halkın murat şehrine gittiği yolda gidecek olsam, o yol dağ yolu gibi olur.

Dert köşesinde kaldım; öyle ki halktan ve ileri gelenlerden hiç kimse sormadı hâlimi.

Benim işim hep feryat figandır bu gülşende; benim gönlümü bülbülün gözyaşıyla yoğurmuşlardır.

Bu dünyanın hayatı, irfan âleminin ruhu; izan göğünün güneşi, iyilerin özü.

Beni, küçük büyük herkesin velinimetinin şefkatli bakışından başka hiç kimse feleğin zulmünden kurtarmaz.

Mustafa sülalesinin evladı, peygamberin şerefli soyu, seçkin Muhammed ailesinin seçkini,

Cömertlik mülkünün sultanı, nimetler âleminin sahibi, melek huylu, melek mizaçlı, âdil Tanrı'nın feyzi,

Fetva ülkesinin şahı, eşsiz Feyzullah; fazilet ve takva sığınağı, ülkeler padişahının hocası,

Kâinat onun zatıyla ayakta durur, ruhla ayakta duran beden gibi. Dünya sarayının mimarıdır onun hükmü.

Yeryüzü onun dağ gibi olan vakarıyla sakindir; gökyüzü onun kutlu eşliğini öpmek için döner.

Felek, gökkuşağından kemer bağlamış atlas üzerinde; çünkü onun eşğinde ay gibi hizmetçilik eder.

Eğer güneşin ekvator çizgisine gitmesini emretse, yaz ve bahar mevsimlerinde gece ve gündüz eşit olur.

Onun görkeminin yanında bir damladır dokuzuncu felek; onun zeka güneşinin yanında bukalemun gibidir güneş.

Onun saadet kapısı Kısra'nın⁵ secde makamı; onun görkemli eşiği makam ve vakar (sahiplerin)in öptüğü yerdir.

Onun cömertlik işareti gönül derdinin şifasıdır. Onun bakışının inayeti zayıf ve güçsüz canın kurtuluşudur.

Onun güzel huyunun hoş kukulu tatlı esintisi külhana doğru esecek olsa, bir anda gül bahçesine döner.

Onun şefkatli bakışı feyzini bahşedecek olsa, körün gözündeki hastalığa sürme cilası sürer (kör, görmeye başlar).

Onun kemâl güneşinin ışığıyla aydınlanmıştır dünya. Onun deniz gibi olan ilimlerinin feyzinden dolup taşmıştır nehirler.

Aklî ve naklî⁶ (iki ilim) denizinin bitiştği yerdir; eğer onun ilmine büyük deniz denilse, değer.

Güneş, Tâyir yıldızı⁷ gibi sürekli uça, dolaşıp dursa, onun fazilet kürsüsünün ayağına erişemez.

İlminin sonsuzluğu ile ne yapıyor böyle? Burhan-ı süllemî⁸ gibi sonunun ne-reye vardığı bilinmiyor?

⁵ Kısra: "Sâsânî hükümdarı" mânasına unvan olarak kullanılmış bir kelimedir. Kısra şair ve edipler arasında da büyük gücü, zenginliği ve görkemli hayatıyla kaysere eş tutulmuş, gerek Câhiliye gerekse İslâm şiiirinde her zaman onunla birlikte güç ve servet sembolü sayılmıştır (Casim Avcı, "Kısra", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 71-72).

⁶ Aklî ve naklî (ilimler): İlimler öncelikle naklî (şer'î/dinî) ve aklî (felsefi/hikemî) olmak üzere ikiye ayrılır. Naklî ilimler tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvufтан oluşmaktadır. Aklî ilimler ise önce nazarî ve amelî olarak bölümlenir. Nazarî ilimler ilâhiyyât (metafizik disiplinler), riyâziyyât (matematik ilimler), tabiiyyât (fizik ilimler) şeklinde tasnif edilmiştir. Amelî ilimlerle ahlâk ilmi, tedbirü'l-menzil (ev idaresi) ve siyasetten teşekkül etmektedir... (İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 113).

⁷ Nesr-i tâyir: Tâyir yıldızı: Gökyüzünde Nesr-i tâyir ve Nesr-i vâki' diye isimlendirilmiş durağan yıldızlardan biri.

⁸ Burhan-ı süllemî: Fiilen mevcut bulunan bir cismin sonsuz olamayacağı ve dolayısıyla yaratılmış kabul edilmesi gerektiği ilkesine dayanılarak çeşitli ispatlar ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan "burhân-ı türsî"de, kalkan (türs) gibi daire şeklinde düşünülen bir cismin çemberi, merkeze ulaşan doğrularla altı eşit parçaya bölündüğü farzedilir. Kalkanın söz konusu doğrular arasında kalan kısımlarından her biri dairenin merkezî noktasında sıfır alanına ulaştığı ve sonlu olduğuna göre bu parçalardan oluşan kalkan da sınırlı ve sonludur. Sonlu olan şey ise yaratılmıştır. Aynı istidlâl, merkez durumundaki herhangi bir noktadan sonsuz doğru uzandığı düşünülen doğrulara da uygulanabilir. Bu doğrular arasında kalan kısımların (açı genişliği) sonsuz olacağı ileri sürülse bile başlangıçları bulunduğundan sonsuzun sonlu ile sınırlandırılması gibi bir çelişki doğuracaktır. Merkezden çıkan

*Kimse onun faziletinin ve olgunluğunun aslına eremez; onun ziyade bilgisi akl-ı küldendir*⁹.

Fakihlerin meselelerini huzur ilmiyle bilir o; kitaplara tekrar bakmasına ne hacet?

Dört mezhebe göre, -eğer şariat hükmü talep ederlerse-, bütün görüşleri açıklayabilir.

Felek-i hey'etin tamamlayıcısıdır onun bilgisi; onun kemâl okuyla döner fazilet medarı.

Dünyanın bilgeleri onun huzurunda laldır; gerek Ebû Ali (Sînâ)¹⁰ ve Aristo¹¹, gerekse Fahr(-i Râzî)¹² ve Behmenyâr¹³.

doğruların merdiven basamakları gibi birbiriyle irtibatlandırılması ve sınırlı parçalara ayrılması da mümkündür. Bu sonuncu işlem sebebiyle söz konusu istidlâl şekline “burhân-ı süllem” denilmiştir (Bekir Topaloğlu, “Hudûs”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 307).

⁹ Akl-ı kül: Bütün akıl, kamil akıl. Kendi yaradılış gayesini kavramış ve buna uygun hareket eden, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan kamil insanın aklıdır; ilk akıl; Hz. Muhammed'in nuru, Cebrail, ruh ve büyük arşan kinayedir.

¹⁰ Ebu Ali Sînâ: Yaklaşık 370 (980-81) yılında Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğmuştur. İbn Sînâ künyesiyle ve “eş-Şeyhü'r-reis” unvanı ile tanınır. Kur'an'ı ezberlemiş; dil, edebiyat, akaid ve fıkıh öğrenimi yanında geometri, aritmetik, felsefe ve mantık dersleri almıştır. Aristo'nun *Metafizika'sını*, *Öklid'in Elementler'ini*, *Batlamyus'un el-Mecisti'sini* okumuş; astronomide de oldukça ileri bir seviyeye ulaşmış; fizik, metafizik ve diğer felsefi konularla ilgili metinleri ve bunların şerhlerini okumuştur. Tıp ve eczacılıkta da ileri bir düzeye ulaşmıştır. Birçok yere seyahatlerde bulunmuş ve kulunç hastalığına yakalanarak Hemedan'da vefat etmiştir. Çok zeki, çalışkan, velûd bir bilim adamıdır. Birçok eser kaleme almıştır (Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 319-322).

¹¹ Aristo: Trakya'daki Stageira'da doğmuştur. 367 yılında Atina'ya gitmiş ve yirmi yıl Eflâtun'un Akademi'sinde okumuştur. 347'de hocasının ölümü üzerine Assos'a gitmiş; daha sonra sekiz yıl Makedonya Kralı İskender'in eğitimiyle meşgul olmuş ve bu eğitim, onu “cihan imparatorunu yetiştiren üstat” unvanıyla büyük bir şöhrete kavuşturmuştur. İskender, 335-334'te Asya seferine çıkınca, Atina'ya gidip kendi okulunu kurmuştur. Bu dönem onun en verimli dönemidir. 322'de altmış iki yaşında ölmüştür. Keskin zekâsı ve eleştirci karakteriyle çağının bütün ilimlerini sistematize etmiş; başta mantık olmak üzere birçok ilmin kurucusu sayılmış ve geriye yüze yakın eser bırakmıştır. (Mahmut Kaya, “Aristo”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 375-378).

¹² Fahr-i Râzî: Muhammed b. Ömer. 544 (1149-50)'de Rey'de dünyaya gelmiştir. Lakabı Fahrüddin'dir. İmam Râzî ve İmam Fahrüddin veya Fahr-i Râzî diye meşhurdur. Tarih, kelâm, fıkıh, usûl, tefsir, hikmet, edebî ilimler, matematik ve astronomide zamanın seçkin âlimlerindedir. Birçok kitabı vardır. 606'da (1209-1210) vefat etmiştir. Herat'ta medfundur.

¹³ Behmenyâr: Ebu'l-Hasan Behmenyâr, İbn-i Merzuban-ı Deylemî-yi Azerbaycanî. ünlü filozof. Ebu Ali Sînâ'nın en seçkin öğrencilerindedir. Önce ateşperestmiş; sonra Müslüman olmuştur. Son

Bilge (Ebû Ali) eğer ondan hudûs delilini işitseydi, utancından kıdem¹⁴ hükümünü inkâr ederdi.

Onun dakik (düşüncelerden oluşan) kitabını Ebû Ali görseydi, utancından kendi kitaplarını ateşte yakardı.

Onun bilgisinin yanında Ebû Ali cahildir; onun faziletinin yanında (Nasîruddin) Tûsî'yi¹⁵ kim anar, kim sayar?

Eğer onun fazilet dershanesinde bulunsaydı İmam Fahr(-i Râzî), kendi ilmiyle övünmezdi.

Eğer Meydânî¹⁶ bir kez soru soracak olsaydı ona, varlık âlemi onun gözünde dar bir kuyu gibi olurdu.

İnsanları emir altına almak için kılıca ne hacet? (Bütün) âlem, bütün ülke onun fetvasına boyun eğmekte.

Doğru düşünceyi ve yanlış ayırmak için onun düşüncesi ilk terazi şekli gibi ölçü olmuştur.

Ey cömert, ey bilgeler yetiştiren, ey felek gibi yüce ve ey eşiğinin toprağı gözlerin sürmesi olan!

Sen, yaşlı feleğin büyükler zümresinde bu olgunlukta ve fazilette (kendisi gibi) bir kimse görmediği zamanın eşsiz neferisin.

derece zeki bir bilgedir. Felsefe ve mantık hakkında kitapları vardır. 458'de (1065-1066) vefat etmiştir (www.loghatnaameh.org).

¹⁴ Hudûs ve kıdem. Hudûs: Evrenin yaratılmışlığı öncülüne dayanarak Allah'ın varlığını ispat etmek için başvuru delillerden biridir. Sözlükte "sonradan meydana gelmek" anlamında olan hudûs, kelâmda Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere başvuru kozmolojik delillerden biri için kullanılan, terim olarak bir varlığın, olayın, hatta bütünüyle evrenin mevcudiyetine yokluğun tekaddüm etmesi, bunların bir zamanlar yokken sonradan var olması olgusunu ifade eder (Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 304-309). Kıdem: Allah'a nisbet edilen selbî sıfatlardan biridir. Sözlükte "varlığının üzerinden uzun zaman geçmek" anlamına gelen kıdem, terim olarak "Allah'ın varlığının başlangıcı bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması" diye tanımlanır (Yusuf Şevki Yavuz, "Kıdem", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 394-395).

¹⁵ Tûsî: Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 672/1274). İranlı müslüman âlim ve filozoflardandır. Kelâm, felsefe, mantık, ahlâk, riyâzî ilimler, astronomi ve diğer ilim dallarında yazılmış birçok eseri vardır (Agil Şirinov, "Tûsî, Nasîrüddin", *DİA*, İstanbul 2012, XXXI, 437-442).

¹⁶ Meydânî: Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbüri (ö. 518/1124). Dil ve edebiyat âlimi. Arapça ve Farsça birçok eseri vardır. (Zülfikar Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 500-501).

Sen zamanın o eşsiz nefersin ki Emir Sadr¹⁷ ve Celâl(üddin)¹⁸ senin fazilet mektebinde sille yiyen iki çocuk gibi kalır.

Sen, zamanın makam ve görkem emir(ler)inin, fazilet mektebinde sille yiyen iki çocuk olduğu tek nefersin.

Lütfunun mazharı bütün ileri gelenler, bütün ünlüler olan sensin; hizmetçi kulları hürler olan sensin.

Eşiğinde dünya (halkının) rızıklarının taksim edildiği kişi sensin; küçük büyük herkes senin lütfunla arzusuna ulaşır.

Sen, cömertlikler göğünün güneşisin; gök ve yer senin kereminin ışığından nurlarla doludur.

Dünya senin adaletinin kararına ve fetvasına muhtaçtır; gerek emir, kadı ve bekçi, gerekse sarhoş ve ayık.

Fazilet ve hüner metayı senin devrinde revaç bulmuştur. Bütün iyi kimseler senin devrinde muhterem olmuştur.

Birer birer bütün âlimlere, herkesin bilgisine göre, az değil, çok ihsanlarda bulundun çok.

Nerede senin makamının yüceliği nerede benim methim? Nerede Huma'nın gezip dolaşması nerede sığırcığın uçması?

Özellikle benim tabiatımın güzel nazmı, gelin gibi olan şiir ve beyanın boy-nunda gerdanlıktır.

Dakik mizacı kılı kırk yararcasına bir noktadan sayısız nükteler ortaya koyan benim.

Amber gibi latif düşüncesi, Tıybi'nin¹⁹ ve Hz. Attar'ın²⁰ elindeki hoş koku olan benim.

¹⁷ Sadr(eddin): Molla Sadrüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ Kıvâmî-i Şîrâzî (ö. 1050/1641). İsrâkî, Ekberî ve Meşâî düşünce ekollerini mezceden Molla Sadrâ lakabıyla meşhur İranlı filozof ve âlim. Özgün bir felsefe sistemi geliştirmiş olmasına rağmen İslâm dünyasında ve genel felsefe tarihindeki etkisi İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd'e kıyasla hayli sınırlı kalmıştır. Tefsir, hadis, kelâm, mantık, felsefe ve tasavvuf alanında eserleri vardır (Alparslan Açıkgenç, "Molla Sadrâ", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 259-265).

¹⁸ Celâl(üddin): Ebû Abdillâh Celâlüddin Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502). Dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş'arî kelâmcısı. Tefsir, kelâm, felsefe, mantık, tasavvuf, ahlâk ve edebiyat alanında birçok eseri vardır (Harun Anay, "Devvânî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 257-262).

Şarap gibi (etkili) görüşümden mest olur Câmî²¹; benim feyzimden ışık alır sâhibü'l-Envâr.²²

Hayâlî²³ hayalimi görseydi, hayal olurdu;çünkü benim ince düşüncem Zübdetü'l-efkâr'dır.²⁴

Celâl(üddin)²⁵ gibi olan zekam eğer ilim bahsinden söz etse, bütün âlimler yer gibi kulak kesilir.

¹⁹ Tiybî: Huseyn b. Muhammed b. Abdullah et-Tiybî. Hadis, tefsir ve beyan âlimlerindedir. 743 (1342) yılında vefat etmiştir. Babasından miras olarak ve ticaretten kazanarak elde ettiği bütün malını hayır işlerinde harcamıştır. *Et-Tibyân fi'l-meânî ve'l-Beyân* ve *Şerh-i Tefsir-i Keşşâf* adlı eserleri vardır (www.loghatnaameh.org).

²⁰ Attâr: Ebû Hâmid Ferîdüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâbüri. İranlı şair ve mutasavvıf. 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir. Eczacılık ve tıp ilmiyle meşgul olduğu için "Attâr" lakabını almış ve bu lakapla meşhur olmuştur. Gençliğinde hem attarlıkla uğraşmış, hem de ilim tahsil etmiştir. Birçok seyahatlerde bulunduktan sonra memleketi Nîşâbur'a dönüp orada inzivaya çekilmiş ve 618 (1221) yılında Moğollar tarafından Nîşâbur'da şehid edilmiştir. Nîşâbur'da medfundur. Manzum ve mensur birçok eseri vardır (Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 95-98).

²¹ Câmî: Nûruddin Abdurrahman b. Nizâmüddin Ahmed b. Muhammed el-Câmî. 817'de (1414) Horasan'ın Câm şehrine bağlı Harcird'de doğmuştur. Molla Câmî diye tanınmıştır; mahlası Câmî'dir. İlk tahsiline babasının yanında başlamış; sonra Herat'ta gidip Nizâmiye Medresesi'nde okumuş ve Uluğ Bey Medresesi'nde riyâziyyat dersleri almıştır. Keskin zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve görüşünü çok açık olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde herkesin hayranlığını kazanmıştır. Nakşibendîdir. Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okutmuş ve 18 Muharrem 898'de (9 Kasım 1492) Herat'ta vefat etmiştir. Manzum ve mensur birçok eseri vardır. (Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94-99).

²² Nurlar sahibi. Muhtemelen Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin eseri Matlau'l-envâr kastedilmiştir. Ebu'l-Hasan Emîr Hüsrev b. Emîr Seyfüddin Mahmûd-ı Dihlevî, Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıftır. 651'de (1253) Delhi'ye bağlı Müminpûr'da doğmuştur. Babası Lâcinli Seyfüddin Mahmûd'dur. İyi bir eğitim almış ve küçük yaşta şiiir söylemeye başlamıştır. Şeyh Nizâmüddin Evliyâ'nın müritlerindedir. 8 Şevval 725'de (17 Eylül 1325) Delhi'de vefat etmiştir. Delhi'de medfundur. Türkçe, Arapça ve Farşça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmektedir. Manzum ve mensur birçok eseri vardır (Rıza Kurtuluş, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 135-137).

²³ Hayâlî: Fâtih Sultan Mehmed devri âlimlerindedir. Adı Şemsüddin Ahmed'dir. Babası Hoca Mûsâ Efendi'dir. Mahlası Hayâlî'dir. Orhaniye Medresesi'nde kısa bir dönem müderrislik yaptıktan sonra henüz otuz üç yaşında iken 875'de (1470) vefat etmiştir. Bursa'da Zeyniler semtinde Molla Hüsrev'in kabrine yakın bir yerde medfundur. Akaid, tefsir, fıkah, Arap dili ve edebiyatı ve benzeri konularda yazılmış birçok eseri vardır. Şiiir yazabilecek kadar Türkçe, Arapça ve Farşça'ya hâkimdir. Birçok esere şerh ve haşiyeye yazmıştır. (Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 3-5).

²⁴ Zübdetü'l-efkâr: Hayâlî'nin (ö. 875/1470) haşiyesidir. Bu eser üzerine pek çok haşiyeye yazılmış olup bunlar arasında Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin Zübdetü'l-efkâr'ı (İstanbul 1235, 1314) da vardır (Şükrü Özen, "Teftazânî", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 305).

Aristo gibi olan görüşüm konu edilse, eski filozoflar onun karşısında çaresiz kalırlar.

Mühendis²⁶ gibi görüşüm, Öklid'i²⁷ utandırdı; sırların hakikatlerine bakışım Mecistî²⁸ (kitabı) gibidir.

Bilgide âlemde ve bütün ülkelerde benim benzerim olmamıştır diye hep övünsem yeridir.

Fakat ne fayda; sürekli gönlüm feleğin kılıç yarastıyla kanlı, sinem de yaralıdır?

Alçaklık toprağına öyle düşmüşüm ki başımı bazen taşlara vuruyorlar bazen duvara.

Eğer bana küçümseyerek değil de iyilik gözüyle bakarsan, dertten kurtulurum.

Dünyanın velinimeti sensin; senin ayağının toprağına âciz Esad'ın meramını arzedersen değer.

Burada hikmet, felsefe, edebiyat, mantık ve kelâm-ı kibardan ders vereli çok oldu.

Bir imtihan olacağı söylentisi kulağına geldi. Huzurunuzda ders okumasına izin vermenizi arzu eder.

²⁵ Celâl(üddin): Celâlüddin-i Devvânî (Bkz. Dipnot 18).

²⁶ Mühendis: Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdirrahman Hârisî-yi Dîmeşkî. Lakabı Müeyyedüddin, künyesi Ebu'l-fazl'dır. Hendese ve tıp âlimidir. Önce marangozlukla meşgul olmuş; sonra hendese, matematik, astroloji, zeyc ve tıp okumuştur. Bir müddet Mısır'da yaşamış ve 599 (1202) yılında Dîmeşk'te vefat etmiştir. *Ma'rifetu Remzi't-takvîm* ve başka eserleri vardır (www.loghatnaameh.org).

²⁷ Öklid: M.Ö. III. yüzyıl. İlkçağın en ünlü matematikçisi. Euclid, Euclides, İslâm literatüründe yaygın biçimde Uklîdis, nâdiren de Uklîd imlâsıyla geçer. Eflâtun'un akademisinde okumuş ve aritmetik, geometri, astronomi, müzik konularına orada ilgi duymaya başlamıştır. Daha çok geometri alanında çalışmış ve bu alanda neredeyse bütün zamanların en önemli matematikçisi kabul edilmiştir. Öklid, eseri *Elementler*'de o güne kadar ortaya konulmuş bütün geometri bilgilerini bir araya getirerek sınıflandırmış ve sistemleştirmiştir. Eser aritmetik (sayılar) ve sentetik geometri (nokta, çizgi, düzlem, daire, küre) başta olmak üzere bütün temel matematik konularını içermektedir. Öklid'in bu eserden başka daha birçok eseri vardır (Hüseyin Gazi Topdemir, "Öklid", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 24-25).

²⁸ Mecistî: Batlamyûs'un hendese ilminin şekilleri ve usulleri; göklerin ve yerin şekilleri, cisimlerin boyutu, hareket kabiliyetleri vesaire riyazî veya astronomi ilmi hakkında yazdığı kitabının adıdır.

Eğer lütfedip kabul edersen onu, ne güzel devlet, ne güzel talih ve eğer kahredip kovarsan, zelil ve hakir olur.

Sözün bu kadar uzaması yeter; Hz. Allah'a doğru samimî olarak ellerimi kaldırmamın (zamanı) geldi.

Dokuz kubbeli felek döndüğü sürece ve onda güneş ve ay döndükleri sürece,

Senin devletinin seması dünyayı kuşatsın; onda dolunay ve parlak güneş hep dönüp dursun.

Manzumenin Farsça Metni

قصیده²⁹

مجث مثنیٰ مخبون اصلم مسیغ عروض و مقصور ضرب: مفاعن فعلائن مفاعن فعلات

گرفته شش جهتم کوه غم چو سور حصار
 که چیز را نقش کرده است اینچنین عصار
 عطیه ای کرمش گر کند به من اقرار
 کند به خانه جسم و تنم همه ایشار
 کند به سم هلاهل پیاله ام سرشار
 گرفت آینه اش عکس با من این غدار
 سهام جور بیاریده است چون امطار
 طیب چرخ دهد زهر مار را نهار
 که از حجاب نینداخت پرده از رخسار
 که بانگی صور قیامت نمی کند بیدار
 شد از رگ قدم مور ناتوان و نزار
 ز خارزار کدر بهر من بچیند خار
 شوم به رخس نیسین الم چو طفل سوار
 ز سیر منحرفش چرخ گشته کزرفقار
 محیط دائره محنت است با او مدار
 گرفت ز آتش حسرت درون من چو چنار
 شده ست قسمت جسم غم برون ز شمار
 ز بوم بخت اثم نیست از در و دیوار
 که همچو طول امل نیستش پدید کنار
 رود به تخته خاکم³⁰ دو پای چون مسمار

فلک کشیده دم در شکجه آکدار
 چنان به ششدر محنت فشرده است مرا
 دو صد هزار بلا می دهد برای وفا
 حوادثی که به شب جمع می کند سحر
 ز ساقی کرمش جرعه ای اگر طلبم
 جمال شاهد مقصود را ندیدم هیچ
 مگر نشانگه قوس قضا شدم که برم
 برای صحتم ار شرتی شود در کار
 عروس طالع من موسفید زایده ست
 به خواب رفته چنان بخت نابکار مرا
 نچیده طالع از خرم کسی چیزی
 چو غنچه چین شود دیگران ز باغ نشاط
 چو ترکناز کند دیگران بر اسب مراد
 ز قرب احتی من نحس گشته است زحل
 همیشه بر فلک عجز می شود دائر
 درخت باغ امیدم نگشتت بارآور
 هیولی املم صورت مراد ندید
 نصیب من چو هما استخوان شد از دندان
 فغان که غرقه گرداب قزمی شده ام
 به قصد مطلب اگر یک قدم نم به رهی

²⁹ مجموعه مدائح شیخ الاسلام فیض الله افندی، نسخه خطی به شماره 2843 اسعد افندی کتابخانه سلیمانیه، ورق 95 - 97 آ.

³⁰ به تخته خاکم: در اصل، به تخته حاکم

اگر سلوک کنم من درو شود کهسار
 ز خلص و عام نکرده ست حالم استفسار
 سرشته اند دل من ز اشکی چشم هزار
 نگاه لطفی ولسی نعمت صغار و کبار
 دُگای طارم اذعان خلاصه ابرار
 گزیده دوده آل محمد مختار
 فرشته خوبی و شمیم فیض ایزدادار
 پناه فضل و تقی خواجۀ شه اقطار
 سرای کون و مکان راست حکیم و معمار
 برای بوس جناب سعادتش دوار
 که می شود به درش همچو ماه خدمتکار
 نهار و لیل شود مستوی به صیف و بهار
 به شمسِ فطنت او مهر گشته جریاوار
 جناب شوکت او بوسه گاه شان و وقار
 عنایت ننگه او نجفات جان نزار
 وزد به گلخن اگر در دمی شود گلزار
 دهد به دیدۀ اعمی جلای سرمه غبار
 ز فیض بحر علومش شده ست پر انهار
 سزد به علم او گویند اگر یم زخار
 چو نسر طایر اگر دامنما شود طیار
 به انتهای چو برهان سلمی را کار
 ز عقل کل شود او را زیاده استحضار
 چه حاجتست کتب را نظر کند تکرار
 تواند آنکه کند جمله قول را اظهار
 شود به تیر کمالش مدیر فضل مدار
 چه بوعلی و ارسطو چه فخر و بهمینار
 بکرد حکم قدم را ز شرم خویش انکار
 بسوختی کتب خویش را ز شرم به نثار
 به نرزد فضل او طوسی که آورد بشمار
 امام فخر به علمش نمی شدی فخر

رهی که خلق از او می رود به شهر مراد
 به کنج درد بماندم چنان که هیچ کسی
 همیشه کار من افغان بود در این گلشن
 مرا کسی نرھاند ز جور چرخ مگر
 حیات شخص جهان روح عالم عرفان
 سلیل مصطفوی، عترۀ شریف نبی
 خدیو ملک کرم، مالک جهان نعم
 شه قلمرو فتوی یگانہ فیض الله
 قیام کون به ذاتش بود چو جسم به جان
 زمین به کوه و قنار بگشت ساکن و چرخ
 کمر بیسته بر اطلس فلک ز کاهکشان
 به استوار و خورشید اگر کند امری
 به پیش شوکت او قطره ایست چرخ نم
 در سعادت او سجده گاه کسری جاه
 اشارت کرم او شفای درد دلست
 نسیم خوب شمیم مکارم خلقش
 نگاه رأفت او فیض بخش اگر باشد
 ز تاب مهر کمالش جهان منور گشت
 شده ست مجمع بحرین عقلی و نقلی
 به پای کرسی فضلش نمی رسد خورشید
 بلا تناهی علمش چه می کند که نشد
 به کنه فضل و کمالش نبرد راه کسی
 مسائل فقها داند او به علم حضور
 به چار مذهب اگر حکم شرع را طلبند
 متمم فلک هیئت است حکمت او
 حکم پژوه جهان در حضور او لالست
 حکیم اگر بشنیدی از او دلیل حدوث
 کتاب دقت او بو علی اگر دیدی
 به پیش حکمت او بو علی است نادانی
 به درسخانۀ فضلش اگر شدی حاضر

فضای کون اگر او را کند یک استفسار
 مطیع فتوی او گشته عالم و اقطار
 چو شکل اول میزان خیال او معیار
 ای آنکه خاکِ در تست سرمه ابصار
 بدین کمال و فضیلت کسی ز خیل کبار
 بود به مکتب فضلت دو طفل سیلی خوار
 تسوی که حلقه بگوش عیید تست احرار
 بود ز لطف تو کام همه صغار و کبار
 ز پرتو کرمت چرخ و ارض پر انوار
 چه میر و قضی و شحنه چه مست و چه هشیار
 به موسم تو شده محترم همه ابرار
 به قدر دانش هرکس نه کم ولی بسیار
 کجاست سیرِ هما و کجا پریدن سار
 عروس شعر و بیان را شود به سر تقصار
 ز نقطه ای نکت لایعد کند اظهار
 شامه کفِ طیبی و حضرت عطار
 ز فیض من بخرد³¹ نور صاحب الانوار
 که فکرِ دقت من گشته زبده الافکار
 چو گل شوند همه گوش جمله اجبار
 شود فلاسفه اقدمان ازو ناچار
 محسوطی نگهیم بر حقایق اسرار
 عدیل من به معارف به عالم و اقطار
 ز زخم تیغ فلک خون و سینه ام افکار
 گهی زنند بر احجار و گاه بر دیوار
 به من ز روی کرم نی ز روی استحقار
 به خاکپای تو عرض مرام اسعد زار

چو چاه تنگ شود در نگاه میدانی
 چه حاجتست به شمشیر بمر طاعت ناس
 صحیح فکر و خطا را برای فرق شده است
 کرمورا فضالا پرورا فلک قدر
 تو آن یگانه عصری که پیر چرخ ندید
 تو آن فرید زمانی که میر صدر و جلال
 تو بی که مظهر لطفست جمله فحول
 تو بی که مقسم ارزاق عالمست درت
 تو آفتاب سمای مکارمی که شود
 جهان به فتوی حکم عدالت محتاج
 به دور تست رواج متاع فضل و هنر
 یکان یکان علما را عواطفی کردی
 کجاست رفعت جاهت کجا مدیح من
 علی الخصوص که نظم تر طبیعت من
 منم که موی شکافِ دقیقی طبعم
 منم که عنبرِ فکرِ لطیف من گشته ست
 ز باده نظرم مست می شود جامی
 شدی خیال خیالی خیالم ار دیدی
 حلالِ فطنتم ار بحثِ علم را گوید
 ارسطوی نظرم چون به بحث می آید
 مهندسِ نظرم شرم داد اقلیدس
 بسست لاف تمسح گرفتیم آنکه نگشت
 ولی چه سود³² که همواره می شود دل من
 چنان فتاده به خاکِ مذلتم که سرم
 خلاص می شوم از درد اگر نگاه کنی
 ولی نعمتِ عالم تسوی سزد که کنم

³¹ بخرد : در اصل، بخرد

³² سود : در اصل، شود

ز حکمت و ادب و منطق و کلام کبار
دهی بخواندنِ درسی به پیشت او را بار
وگر به قهر برانسی شود دلیل و خوار
کفِ خلوصِ دعا سوی حضرت دادار
همیشه تا که درو مهر و مه شود دوار
شود درو مه و مهر کمال و فر سیار

بسی گذشت که تدریس می کند اینجا
به گوشش آمده آواز امتحان خواهد
اگر به لطف قبولش کنی زهی دولت
بس است طول سخن آمد آنکه بر دارم
همیشه تا فلکِ نه قباب می گردد
بود محیط جهان آسمانِ دولت تو

Sonuç

Esad Efendi, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'ye methiye olarak 82 beyitlik Farsça bir kaside yazmış; hem kendisini hem de Feyzullah Efendi'yi övgü dolu sözlerle tanıtmıştır. Buna göre,

Esad Efendi, maddî olarak sıkıntı içinde yaşamış, muradına erememiş, bahtsız bir kişidir. O, gam köşesinde kalmış; hiç kimse hâlini hatırını sormamıştır. Onu bu durumdan kurtaracak tek kişi memduhu Feyzullah Efendi'dir.

Esad Efendi, Türkçe ve Farsça şiiirler kaleme almış bir şairdir. O, şiirini ve kendisini son derece övmüştür. Kendisini Huseyn et-Tîybî, Ferîdüddin Attar, Molla Câmi, Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve Hayâlî gibi ünlü şair ve âlimlerle karşılaştırmış; onlardan üstün olduğunu söylemiş; yine kendisini felsefe ve bilgide Aristo, Mühendis, Celâlüddin-i Devvânî ve Molla Sadrâ'ya benzetmiş; felsefî görüş ve düşüncelerinin Öklid'in görüş ve düşüncelerinden üstün olduğunu ve bilgide dünyada bir benzerinin olmadığını iddia etmiştir.

Ona göre Feyzullah Efendi, Hz. Muhammed Mustafa sülalesinin evladı, peygamberin şerefli soyu, Muhammed ailesinin seçkini, cömertlik ülkesinin sultanı, nimetler âleminin sahibi, melek huylu, melek yaradılışlı, âdil Tanrı'nın feyzi, fetva ülkesinin şahı, fazilet ve takva sığınağıdır. Hikmet, felsefe, edebiyat, mantık, kelâm ve başka birçok konuda dersler veren bir hocadır.

Feyzullah Efendi, aklî ve naklî ilimlerde okyanustur; onun ilmi sonsuzdur. Kimse onun faziletinin ve olgunluğunun aslına eremez. Onun sonsuz bilgisi aklı küldendir. O, fakihlerin meselelerini huzur ilmiyle bilir; kitaplara bakmasına hacet yoktur. Dört mezhebe göre şeriat hükmü talep edilse, bütün görüşleri açıklayabilir. Gerek Aristo ve Öklid gerek Ebû Ali Sînâ, Fahr-i Râzî, Behmenyâr ve gerekse Celâlüddin-i Devvânî, Molla Sadrâ, Meydânî ve bütün dünya bilgeleri

onun huzurunda lal gibidir. Onun dakik düşüncelerden oluşan kitabı Ebû Ali'nin kitaplarından üstündür. Onun bilgisinin yanında Ebû Ali cahildir. Onun faziletinin yanında Nasruddin-i Tûsî'nin adı bile anılmaz. Fahr-i Râzî onun fazilet dershanesinde bulunsaydı, kendi ilmiyle övünmezdi. Görüşü, doğruyu ve yanlışını ayırmada ölçüdür.

Feyzullah Efendi, cömerttir, felek gibi yücedir. Eşiğinin toprağı gözlerin sürmesidir. Olgunlukta ve fazilette kendisi gibi bir kimse yoktur. Lütfunun mazharı bütün ileri gelenler, bütün ünlülerdir. Eşiğinde insanların rızkı taksim edilir. Küçük ve büyük herkes onun lütfuyla arzusuna ulaşır. Bütün dünya onun kararına ve fetvasına muhtaçtır. Fazilet ve hüner onun devrinde revaç bulmuş; iyiler onun devrinde muhterem olmuştur. Bir hükümdar gibi bütün âlimlere, herkesin bilgisine göre çok ihsanlarda bulunmuştur.

Müderris, muhaddis, aynı zamanda iyi bir hattat ve şair de olan Seyyid Feyzullah Efendi, özellikle II. Mustafa devrinde Şeyhülislâmlık görevi dışında, devlet idaresinde, memur atamalarında ve görevden uzaklaştırmalarda son derece etkili olmuş; bu bağlamda kendisine birçok şair tarafından Türkçe ve Farsça, hatta Arapça methiyeler kaleme alınmış; kendisinden yardımcı olması istenmiştir. Bu şairlerden biri de Türkçe, Arapça ve Farsça birçok eseri ve şiiri yanında, dinî ve felsefî ilimlerde söz sahibi, aynı zamanda müderris de olan Esad Efendi'dir.

SUMMARY**ASAD AFANDI'S PERSIAN PRAISE POEM TO SHEIKH UL-ISLAM
FAIZOLLAH AFANDI****Veyis DEĞİRMENÇAY***

Asad Afandi has written a 82-couplet of qasidah to Sheikh ul-Islam Sayyid Faizollah Afandi as praise. In this qasidah, he introduced himself and Faizollah Afandi with complimentary words. According to this, Asad Afandi is an unfortunate person who had a distressed life due to financial problems and could not attain his desires. He stayed at the corner of grief and nobody inquired him after. The only person to save him from this circumstance is his praised one Faizollah Afandi.

Asad Afandi is a poet who has written Turkish and Persian poems. He praised himself and his poems in the highest degree. He compared himself with known poets and scholars like Hussain al-Tiybī, Farīduddīn Attār, Mollā Jāmī, Amīr Khusrau Dehlavī, and Khayālī; said that he is superior to them. Likewise he asserted that he is like Aristotle, Mouhandis, Jalāluddīn al-Dawwānī and Mollā Sadrā in knowledge and philosophy, his views and thoughts are superior to Euclid's views and thoughts and there is no one like him in Knowledge around the world.

According to him, Faizollah Afandi is; the son of the family of Mohammad Mostafa, prophet's honourable ancestry, distinguished member of family of Mouhammad, the sultan of the country of generosity, the owner of the realm of bounties, angle-natured, angle-like created, the advance of all fair God, the shah of the country of fatwa, and the shelter of virtue and pioussness. He is a teacher of wisdom, philosophy, literature, logic, kalam and many others.

Faizollah Afandi is an ocean on positive and religious sciences, his knowledge is infinite. No one can reach the origin of his virtue and maturity. His infinite knowledge is due to the divine order. He knows the problems of canonists with the wisdom of relief; he doesn't need to look up books. If he is asked to give a judgment of sharia on four of the sects, he can explain all the views. Both

---

* Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Persian Language and Literature Department.
(veys0065@hotmail.com)

Aristotle, Euclid, Abū Alī Sīnā (Avicenna), Fakhr al-Rāzī, Bahmanyār, Jalāludīn al-Dawwānī, Mollā Sadrā, Maidānī and the all the wise men of the world are like the mutes in his presence. His book formed with his accurate thoughts is superior to Abū Alī 's books. As compared to his knowledge, Abū Alī is illiterate. Beside his virtue, Nasīruddīn al-Tūsī is not even called. If Fakhr al-Rāzī were in his classroom of virtue, he would not be proud of his knowledge. His idea is the measure in distinguishing the correct from wrong.

Faizollah Afandi is generous, supreme like destiny. The soil of doorsill is the kohl of eyes. In maturity and virtue, there is no one else like him. All notables and all celebrities are honoured with his grace. In his doorsill, bounties of people are distributed. People from all ages attain their desire with his grace. The entire world is in need of his decision and fatwa. The virtue and talent were in demand and the righteous ones became venerable in his period. Like an emperor, he lavished knowledge on all pundits besides others.

As a lecturer, pundit of hadith, at the same time a talented penman and a poet Sayyid Faizollah Afandi, especially in Mostafa II apart from the mission of Sheikh ul-Islam, was very effective and dominant in state administration, appointment and dismissal of officers; in addition to this Turkish, Persian and even Arabic praise poems were written by several poets on the behalf of him and they asked for help from him. One of these poets is Asad Afandi who has Turkish, Arabic and Persian pieces and poems, is also an expert on the religious and philosophical sciences, at the same time a lecturer.

KAYNAKLAR

Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 3-5.

Agil Şirinov, "Tûsî, Nasîruddin", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 437-442.

Alparslan Açıkgenç, "Molla Sadrâ", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 259-265.

Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 304-309.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1333 h.

Casim Avcı, "Kisrâ", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 71-72.

Değirmençay, Veyis, *Farsça Arûz ve Kafiye*, Erzurum 2012.

-----, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum 2013.

Erdem, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraî'sı*, Ankara 1994.

- Harun Anay, “Devvânî”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 257-262.
- İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 109-114.
- Hüseyin Gazi Topdemir, “Öklid”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 24-25.
- İpekten, Haluk v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988.
- Mahmut Kaya, “Aristo”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 375-378.
- Mecmûatü Medâih-i Şeyhülislâm Feyzullah Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2843 Numaralı Yazma.
- Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 527-528.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî I-IV*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005.
- Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Ferîdüddin”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 95-98.
- Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz’u, İnceleme-Metin*, Burdur 2001.
- Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 319-322.
- Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94-99.
- Rıza Kurtuluş, “Emir Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 135-137.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara 2005.
- Şükrü Özen, “Teftazânî”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 299-308.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî I-II* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- Yusuf Şevki Yavuz, “Kıdem”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 394-395.
- Zülfikar Tüccar, “Meydânî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 500-501.
- www.loghatnaameh.org